

Xavier Solà i Colomer

**L'ESGLÉSIA A LA CIUTAT DE GIRONA:
DE LA REFORMA CATÒLICA DE MITJAN
SEGLE XVI AL REFORMISME EPISCOPAL
DE FINALS DEL SEGLE XVIII**

L'estudi de l'Església de la ciutat de Girona a l'època moderna, en una cronologia tan àmplia i dilatada, obliga a fer un esforç de síntesi considerable, pels múltiples esdeveniments i fenòmens que s'hi desenvolupen tan diferents entre si. Un període que s'obre amb el Concili de Trento i l'aplicació de la Reforma Catòlica, que s'allarga en els dos segles posteriors, i conclou amb la tímida arribada de la Il·lustració amb el bisbe Lorenzana. La situació estratègica de la ciutat i els anys de guerra són fonamentals per entendre aquest procés, sobretot per les ruptures que provoca en les pràctiques religioses, per les pèrdues humanes i materials (destrucció d'edificis), o bé pels canvis polítics que repercuteixen en les eleccions dels bisbes (en temps de la Casa d'Àustria l'elecció segueix la tradició medieval i amb els Borbons, la monarquia s'imposa sobre l'Església, el que s'ha anomenat "Església d'Estat").

Girona era una ciutat amb un enorme poder eclesiàstic, dividit entre dos caps visibles, i que a voltes que es relacionen pacíficament i més sovint amb bel·ligerància i rivalitat: la mitra o els bisbes, i la catedral o el capítol de canonges. Les parròquies, els vells monestirs i els nous convents atenien a la gran massa de fidels, els feien partícips de confraries i processons, i els enquadraven en una estructura social i territorial ben definida.

Els homes i els llocs: religiosos, parròquies, monestirs i convents

En els segles XVI-XVII, Girona era una modesta ciutat episcopal, amb 6.000 habitants escassos, poc més de 500

n'eren clergues regulars i seculars (que representen el 10%). Les catorze comunitats conventuals (10 d'homes i 4 de dones) eren força nombroses: la més gran era la de Sant Francesc amb 60 frares, més 20 novicis i estudiants; seguia Sant Domènec amb 40 frares, Santa Clara amb 30 monges, el Carme amb 25 frares, els carmelites descalços i els jesuïtes eren uns 24 cadascun, la Mercè amb 16, i per últim, Sant Pere amb 12 monjos.

A principis del segle XVIII (1719), mentre la població s'havia estancat (4.650 habitants), havia augmentat el nombre d'eclesiàstics, junt amb els seus familiars, fins a 707 (15%). Un xifra considerable si es vincula a la percepció de rendes agràries, la gestió de béns immobles, l'exempció de pagaments fiscals, i alhora com a àvida consumidora d'articles artesanals (peces d'orfebreria i robes litúrgiques), metalls, impremta, construcció o d'aliments (Puigvert, 1996); per exemple, sabem que compraven neu del Montseny i Guillerries –1619– i que gaudien de carnisseria pròpia –1632– (Arxiu Diocesà de Girona, Registre de Lletres). Posseïen entre el 14 i 25% de les finques urbanes del Barri Vell. Les institucions propietàries més grans eren la Seu i Sant Feliu, seguides de lluny pels jesuïtes i el Mercadal, juntament els canonges i certs preveres com a propietaris laics i privats (Boadas, 1986: 26-29). Dins el grup de clergues seculars destaquen els beneficiats: només a Sant Feliu n'hi havia 44 i a Sant Pere eren 6. Els censos de finals del segle XVIII, aporten dades similars: 8.014 habitants el 1787, n'eren un 12% de clergues regulars (297), seculars (330) i personal associat.

Aquesta gran densitat de població religiosa es distribuïa per la ciutat en parròquies, convents i monestirs; per això,

sovint, en generava una conflictivitat degut a la pràctica sacramental. Aquesta unió i divisió de poders eclesiàstics fa qüestionar, precisament, el seu caràcter unitari, i en potencia la fragmentació. La ciutat de Girona disposava de cinc parròquies, a l'ombra de la catedral que també desenvolupava funcions sacramentals, creades a l'època medieval, amb els seus rectors respectius. Totes elles estaven dins les muralles (*intra muros*), cosa que provoca una separació física evident amb la resta de territori, i que avui, han quedat incloses dins l'expansió urbana de la ciutat. A diferència d'altres ciutats, i de les zones rurals més que res, només coneixem parcialment l'administració laica de les parròquies de la ciutat de Girona, o sigui, les seves obrieres. És el cas de l'església de Sant Feliu, estudiat per Josep Clara i Josep M. Marquès, que tenia una obra administrada per un canonge (l'obra eclesiàstica), i que al segle XV se'n creà una de paral·lela, l'obreria laica, on els feligresos poguessin participar (Clara i Marquès, 1992:17). Així ho fan en dos moments i en obres cabdals: en l'encàrrec de la façana, comptant amb la intervenció dels capitulars (1601-10), i en la promoció de la capella de la Passió i Mort (1665). També sabem que al Mercadal, el 1721, es prengué registre de les ordinacions sobre l'elecció dels seus obrers i l'administració dels altars.

Sant Feliu era la parròquia major o primera, que al mateix temps va ser col·legiata (fins el 1806), i on hi anava la majoria de gent instal·lada fora la muralla. La seva administració corresponia a un abat i capítol, amb quatre dignitats pertanyents a la catedral, quatre canongies i moltíssims beneficiats. Les altres tres parròquies, més petites, acollien

els fidels en menor mesura. Santa Susanna del Mercadal és la següent en importància, a la riba esquerra de l'Onyar, dins la muralla. Sant Nicolau, que depenia del monestir de Sant Pere de Galligants, atenia les necessitats del burg de Sant Pere. Sant Martí Sacosta primer va ser església agustiniana i després va ser unida a la parròquia de la catedral el 1592, i deixa de tenir funcions parroquials. I per últim, Santa Eulàlia Sacosta o Santa Llúcia, prop de Sant Pere, era la parròquia de Campdorà amb la seva part urbana (Busquets, 1994: 586-588). Les sèries de llibres sacramentals, des temps pretridentins –dipositades a l'Arxiu Diocesà–, demostren la seva vitalitat parroquial.

Els cementiris, al costat d'aquestes parròquies i dins les muralles, es veuran desbordats en conjuntures bèl·liques o de pestilències, manifestant problemes d'espai, higiene i salubritat; i no serà fins al 1794 que es farà la petició d'un nou cementiri fora la ciutat, cosa que no té lloc provisionalment fins al 1809 (amb la Guerra del Francès), al costat del monestir de Sant Daniel, i el 1829, al veïnat de Vila-roja (Pelayo, 2001: 79-84).

No podem deixar de banda les nombroses capelles i ermites, escampades dins i fora de la ciutat de Girona, obertes al públic (Marquès, 2000a: 83-88). Els canvis urbanístics de la ciutat, la falta de recursos i personal per mantenir-les, o el posterior impuls tridentí, fa que es transformin gradualment, s'abandonin, s'enderroquin o modifiquin de lloc *a posteriori*: Sant Genís de Mercadal (citada el 974, demolida el 1604), Sant Just (extramurs, prop de Sant Feliu, possiblement és la capella de Sobreportes, 1020), Santa Maria de les Puelles (1020; quan s'hi construí el seminari –casa

Pastors—, es va traslladar a Sant Feliu), Sant Salvador (de la torre Gironella, 1273), Sant Jaume de Pedret (situada prop de l'hospital de leprosos, 1329, i el 1499 s'ajunta amb la Sant Llàtzer, que era dins l'hospital), Sant Cristòfol (1348, i demolit el 1719), Sant Mateu de l'Almoina (1357), Sant Miquel (dins la casa de la vila, 1454) i Sant Amador (1433).

Durant els primers segles de l'època moderna subsisteixen vells monestirs i convents (benedictins, dominics i franciscans), en detriment dels nous ordes que s'introdueixen a la ciutats, més actius i participatius en la vida ciutadana. Els mendicats s'havien establert a Girona els segles XIII i XV: els franciscans (el 1222 i destruït el 1835); els dominics (1253, avui Facultat de Lletres de la Universitat, amb teòlegs i predicadors famosos: Antoni Vicenç Domènec conegut pel seu *Flos Sanctorum o historia general de los santos y varones ilustres en santidad del principado de Cataluña* –1602–; Narcís Camós amb el *Jardín de Maria* –1657–, i també pel panegíric d'un company *Compedio de la vida y costumbres del venerable Fray Dalmacio Ciurana* –1699–), els mercedaris (1234, amb convent el 1326; avui Escola Municipal d'Art) i carmelites (1292) i les clarisses (1319).

De monestirs benedictins n'hi hagué tres: Sant Pere de Galligants, al nord de la ciutat i cap del burg de Sant Pere, disposava d'un abat i d'una comunitat més aviat petita (Calzada, 1983). El 1592, li foren unides les rendes i els priorats de Sant Miquel de Fluvià i Sant Miquel de Cruïlles, cosa que testimonia la relativa pobresa del monestir. Al segle XVIII, tenia 3 monjos (paborde, sagristà i almoïner), 3 monjos simples, 6 beneficiats (que assistien al cor amb els monjos) i 2 capellanies, a més de la vicaria de Sant Nicolau.

Sant Daniel era un monestir de monges situat extramurs, a la vall de Sant Daniel o de Galligants. A principis del XVII, va ser reformada la dissoluta vida comunitària, malgrat els intents previs (cas de la noble Joana de Copons, acusada de nepotisme). Durant els fets de 1640, els seus habitants s'hagueren de refugiar a Sant Pere, i el seu monestir va ser usat com a caserna pels soldats francesos, que el van arruinar per molts anys (Zaragoza, 2004: 327-329). El 1492, s'estableix al barri del Mercadal el monestir cistercenc de les Bernardes, al costat de Santa Susanna, utilitzant-ne i aprofitant-se de la seva església parroquial (Mirambell, 1992). El segle XVII, va ser depriment: després de morir l'abadessa el 1672, només quedaren dues monges residents, i se'n reclamaren de Vallbona.

En els darrers anys del segle XVI i a primers del XVII, assistim a una segona i forta onada expansiva i difusora de nous ordes, gairebé tots masculins, que busquen a les ciutats un lloc d'arrelament: caputxins (1581), jesuïtes (1585), agustins (1586), carmelites descalços (1591), i mínims o frares de sant Francesc de Paula (1611). I, el 1630 s'instal·larien les caputxines a Sobreportes (on romanen fins avui en dia).

Aquí ens hem de preguntar (tal com havia passat a Barcelona i Moià, Puigvert, 2001: 49-52) sobre el grau d'hostilitat generada per l'elevat nombre d'ordes, per la competència directa produïda entre elles degut a les diferents jurisdiccions, a la captació/pèrdua de feligresos, a la fundació d'aniversaris o a les almoines que hi deixen, o la intervenció directa en els conflictes bèl·lics (sobretot dels priors i frares), encarada en diferents direccions: entre nous i vells

ordes, entre els ordes i les parròquies, entre els ordes, la catedral i el bisbe, i entre els ordes i la ciutat. A més, no tots ells aconsegueixen sortir-se'n econòmicament, símptoma, tal vegada, de la seva debilitat interna però també conjuntural; així ho semblen els carmelites descalços que demanen se'ls apliqui el producte de la pesca successivament el 1613, 1614 i 1615; o les quarteres de blat anuals que l'Almoina del Pa (pertanyent al capítol) ha de lliurar regularment a les clarisses entre 1588 i 1597 i de 1623 i 1652; la necessitat temporal de les monges de Cadins i les clarisses (1712) i les beates de Sant Domènec (1716) d'abandonar Girona per manca d'aliments, i per últim, la llicència de les caputxines per acaptar arròs i altres caritats a l'Empordà el 1727 (ADG, Registre de Lletres).

Per altre costat, diferents exemples demostren que la convivència no sempre és pacífica i tranquil·la. Tenim un "Memorial sobre la causa que es contraverteix entre los Pares de Sant Domingo de Gerona, y los Pares de la Compañía de dita Ciutat", el 1625 (Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms, núm. 268) i una súplica reial als priors dels convents gironins que mantinguin el dret dels jurats a seure en lloc preferent, el 1689 (BC, Fullets Bonsoms, núm. 2326). També el bisbe es vol imposar sobre els ordes; per exemple quan obliga a assistir als concilis provincials als abats, tal com féu Santjust el 1625 amb l'abat de Sant Pere de Galligants i la resta de monestirs. Els ordes desenvoluparen insistents missions de revitalització, per exemple, a través d'acaptadors d'almoines o amb predicadors famosos, com la de Francesc Castell, prior dels carmelites, el 1614, a diferents parròquies, per tal de "captar" fidels i ins-

criure confreres per a les seves confraries del Carme i Sants Cosme i Damià o la “*Oración panegyrica a la fiesta de la conmemoración solemne de la Virgen Santísima del Carmen*”, dita el 16 de juliol de 1676 (BC, Fullets Bonsoms, núm. 1307).

Els segles XVI i XVII

La Reforma Catòlica: els bisbes “tridentins”

Els bisbes gironins de la segona meitat del segle XVI estan plenament imbuïts per l’esperit del Concili de Trento, ja que han sortit reforçats en el seu poder (Fernández Terricabras, 2000). En alguns episcopats anteriors ja percebem una intenció de reforma: pensem en Guillem Ramon Boil (1508-32) i Joan de Margarit i Pau (1534-54; Marquès, 2006: 547-551). Ens trobem davant de personatges eminents, amb una gran formació teològica i una enorme missió pastoral, que podem anomenar ‘bisbes tridentins’, del Concili i post-Concili, o també ‘bisbes ideals’ de la Contrareforma, a saber: Arias Gallego, Pere Carlos, Benet de Tocco, Jaume Caçador i Francisco Arévalo de Zuazo. Malgrat que Girona podria ser considerada una petita diòcesi de pas en el seu *cursus honorum*, amb rendes baixes (semblants a Urgell, Vic, Solsona i Elna, i que el capítol de la catedral gairebé igualava), trobarem que tots ells s’hi abocaran amb zel i dedicació. La recerca entorn d’ells, i més que res el seu pas per Girona, resta oberta en múltiples aspectes.

Ens ells recau un enorme pes específic, l’aplicació dels decrets tridentins a la seva diòcesi, que han de saber transmetre als rectors i feligresos (Solà, 2005); vegem-ho com

ho fan en una ciutat, amb dos pols d'oposició: un d'extern, la Corona, i l'altre intern, el capítol. Per una banda, seran decisives les intromissions del rei Felip II en els concilis provincials (tal com passà amb el Concili Tarraconense de 1564, on els bisbes catalans intentaren fer valer, inútilment, la seva autonomia); però no gens en els sínodes diocesans gironins, on el bisbe es reunia amb els rectors, essent convocats assíduament a l'època medieval i moderna (Bueno, 2000). Per altra banda, l'enfrontament amb el capítol catedralici gironí, ben organitzat i jerarquitzat, esdevindrà un tema recurrent a l'època moderna, reaccionant en contra del reafirmament de l'autoritat episcopal, per la submissió d'uns a altres, per la introducció d'uns decrets estrictes i pautes de comportament que consideren alienes i injustificades, o pel repartiment dels recursos eclesiàstics de la diòcesi. N'és un bon exemple la protecció reial que els bisbes busquen per lluitar contra el capítol, tal com féu Jaume Caçador que, per cobrar 700 ducats anuals de renda, s'adreçà al rei *“a quien como a patrón toca el principal y mayor interés, que los obispos no somos más de usufructuarios”* (Fernández, 2000: 186). Trobem, doncs, que la majoria de bisbes es mostren bel·ligerants amb el capítol (Carlos, Caçador, Montcada, Santjust, Cardona, Fageda, Balmaseda, Pontic), i d'altres que se'n distancien o eviten l'oposició (Zuazo, Reart, Dou).

Arias Gallego, essent bisbe de Girona (1556-65), va prendre part activa en l'última etapa del Concili de Trento (1561-1563). Malauradament, el seu trasllat immediat a Cartagena (1565) ens ha impossibilitat comprovar el grau d'aplicació efectiva i real de la reforma a Girona. En tot cas,

el seu prestigi romania intocable molt després d'haver marxat de Girona i els seus manaments episcopals serveixen de model per a futurs bisbes. Jaume Caçador (1584-97) també aplicà amb decisió les disposicions tridentines a través de 30 constitucions que va promulgar en un sínode, va imposar les visites pastorals pròpiament modernes, i és el primer a realitzar les visites *ad limina* (1593), per tant en fer un esforç de reflexió general sobre la feligresia i l'estat dels edificis religiosos del seu bisbat.

Tot i considerar-se l'últim bisbe del postconcili, Francisco Arévalo de Zuazo (1598-1611) encarna els millors ideals tridentins. És el primer a portar a terme un recompte/cens de les ànimes segons les parròquies (Clara, 2000), el que manté la regularitat de les visites a Roma (1601, 1606 i 1610), el que celebra un sínode (1605, amb les consegüents constitucions) i elaborà un ritual diocesà. La innovació més destacada va ser la fundació del seminari diocesà (1599), tràmit que ja havia iniciat el bisbe Carlos. Es van unir als col·legis de Sobreportes i el d'En Beuda, però només tenia 12 col·legials, en els seus inicis, i pocs alumnes més. Els capellans estudiaven primer amb els franciscans, dominics i jesuïtes, i després s'ordenaven al seminari.

En segon lloc, val la pena esmentar l'activitat docent de la Universitat o Estudi General, existent a Girona des de 1561, per estar gestionat per la ciutat i l'Església, pel tipus d'ensenyament que s'hi dona (Gramàtica, Teologia, Filosofia, Dret i Medicina), i per tenir les seves càtedres majorment ocupades per eclesiàstics. Hi destacaven els estudis de teologia, els més nombrosos en assistència (Marquès, 2003).

En tercer lloc hi havia el col·legi de preveres de Sant Martí, portat pels jesuïtes, el més dinàmic i innovador de la ciutat, adreçat als intel·lectuals i dirigents (i en contrast amb els ensenyaments dels caputxins que s'adrecen al poble menut i alhora, molt rivals amb els carmelites descalços per l'atracció de les elits ciutadanes). El 1599 obriren el col·legi ensenyant Gramàtica, Filosofia i Teologia moral, però la influència s'estengué en diferents àmbits: teatre i concursos literaris i artístics, missions populars i exercicis espirituals, el catecisme a la mainada, o bé la difusió de Literatura barroca religiosa castellana. Cal destacar almenys dos jesuïtes gironins: Francesc Garau (1640-1701) essent professor de Teologia, i que a Girona se li editaren pòstumament, uns *Exercicios del Christiano ansioso de su salvación* (1733); i Onofre Relles (1630-1692), catedràtic de Teologia i examinador sinodal, és conegut sobretot per la *Historia apologética de la vida y martirio de San Narciso, hijo y Obispo de Gerona* (Barcelona, 1679), obra que rebatia a Gaspar Roig (*Resumen historial de las grandezas y antiguedades de la Ciudad de Gerona*, 1678).

Els bisbes i les guerres (o els bisbes de les guerres)

L'ombra de Trento és allargada, i el seu influx persisteix en els segles XVII i XVIII. Els bisbes continuen amb ferm interès la seva missió pastoral: Onofre de Reart (1611-162), Pere de Montcada (1620-1621) i Francesc Santjust (1622-1627). A partir de llavor els hem d'emmarcar en l'escalada bèl·lica de dues monarquies bel·ligerants (l'espanyola i la francesa). Per la implicació que tenen en els assumptes civils i militars, locals i estatals, els hem anomenat "bisbes de les

guerres” (de la Guerra dels Trenta Anys a la dels Nou Anys). Precisament, la historiografia ha ressaltat l’origen castellà de molts d’aquests bisbes per justificar les seves accions promonàrquiques i el seu ideari polític, sens dubte elements inseparables de la religió i cabdals per entendre el període, però cal tenir present i aprofundir en molts altres aspectes (Busquets, 1994: 469-609).

García-Gil Manrique (1628-1633) va excomunicar públicament a la catedral, el 5 d’agost de 1630, els autors d’un sacrilegi a l’església de Viladamat, fet pel que seria recordat (i copiat) en les censures posteriors. La part central del segle l’ocupa el bisbe Gregorio Parceró, amb 23 anys a la diòcesi (1633-1656); molt estimat pel poble i per les autoritats gironines, es va decantar per la revolta del poble. Ell mateix es pronuncià enèrgicament, davant el virrei, contra la profanació de les esglésies de Riudarenes i Montiró la primavera de 1640, contra els allotjaments i brutalitats dels *tercios* i a favor del poble (Torres, 2006: 68-71). Poc després també excomunicaria els soldats a la catedral (13 de maig de 1640), en presència de les autoritats locals, en un auster ambient de dol. Això significava la legitimació de la revolta popular per part de l’Església, però alhora la reprovació de Madrid.

El prelat, els jurats, el capítol i la classe dirigent van col·laborar conjuntament en la resistència contra l’exèrcit castellà, organitzant pregàries públiques, aportant diners per fer lleves i reparar les muralles, i estimulants la clerecia a armar-se. Quan la revolta va arribar a Girona, els soldats que havien quedat s’amagaren dins de Sant Domènec, la Mercè, Sant Agustí i Sant Pere de Galligants, essent poc després descoberts i morts. En el lliurament de Catalunya a Fran-

ça, Parceró es negà a participar en el jurament de fidelitat dels clergues a Lluís XIII, per això fou desterrat a Madrid (1641), fins que retornà a Girona el 1653 trist i desenganyat a causa de l'expulsió, abandonant de seguida la mitra.

De l'ocupació francesa de la ciutat en aquests deu anys en resultà una dura repressió política a tots aquells “sospi-tosos” (que de fet es queixaven del segrest de béns eclesiàs-tics i dels allotjaments): Francesc Pijoan, el vicari general de la diòcesi, fou exiliat a França, i Gispert d'Amat, diputat i abat de Sant Pere de Galligants, fou detingut per Pere de Mar-ca (1644). La seu vacant fou ocupada per dos bisbes fran-cesos, nomenats pel rei francès, que van exercir, aparentment, a Catalunya i a Girona: fra Bernat de Santa Teresa Duval, bis-be de Babilònia (Bagdad) era a la ciutat el 1647 (en la bene-dicció de l'abadessa de Sant Daniel), i Jacint Serroni, bisbe d'Orange, celebrà ordes a Sant Pere de Galligants el 1648.

El veritable successor de Parceró va ser Bernat de Car-dona, ardiaca major de la seu, bisbe titular en seu vacant i diputat eclesiàstic, nomenat per Joan d'Àustria per haver-se decantat cap al capítol, en el setge de la ciutat de 1653, contra els francesos. Els anys posteriors significaren l'arri-bada de contingents militars, en una plaça forta com era Girona, comportant contribucions econòmiques i proble-mes d'ordre públic. Després de Cardona, el seguiren altres bisbes enmig de situacions de risc: Alfonso Balmaseda (1673-79) i Sever T. Auter (1679-1686) hagueren de fer front a sengles setges (1674 i 1684). Miquel Pontic (1686-99) és conegut com a ‘bisbe constructor’, gran predicador, creà obres assistencials, però fou expulsat de la ciutat el 1694 per l'ocupació francesa (1694-98).

La societat i la religiositat, les festivitats i l'associacionisme

La societat gironina dels segles moderns estava impregnada d'un profund sentiment religiós, que condicionava tots els elements de la seva vida quotidiana. L'Església legislava obertament sobre la moral pública i la divisió social, aspectes que van evolucionant en el temps. Quatre exemples prou gràfics: primer, els edictes episcopals adreçats als barbers i altres botiguers, de guardar el descans dominical (repetits incansablement de 1605 a 1656); segon, les amonestacions contra els nois que apedreguen la gent i les cases (1613); tercer, la fundació ingent de misses adreçades a les ànimes del Purgatori (del bisbe Bernat de Cardona); i quart, les prohibicions del vestit guardainfant, nociu per a les dones prenyades (1658; ADG, Registre de Lletres).

El bisbe Reart deia, en la seva visita *ad limina* de 1613, que “ni a la ciutat ni a la diòcesi hi havia jueus, sarraïns, heretges ni cap altra persona pertanyent a alguna secta, i que tothom estava sota l'obediència de la Santa Mare Església Catòlica” (Arxiu Secret Vaticà). Aquesta diagnosi referent a la confessionalització de la ciutat, tal vegada superficial, inclou en la realitat multitud de matisos, amagant un seguit de dissidències, vicis ocults, intoleràncies, supersticions i gent marginada, que l'Església tractava d'extirpar o reconduir dins l'ordre. I per altra banda, introdueix el tema –inèdit, val a dir– de la Inquisició moderna a Girona, considerada una delegació del tribunal de Barcelona–, i que hauria de tractar aquests temes suara esmentats, però que sembla topar amb els bisbes; per exemple el 1575 Felip II li demana a Benet de Tocco que no s'entremeti en les

feines de la Inquisició i que si pot es mostri col·laborador (Juliol, 1985). Josep M. Marquès esmenta que, després de 1539 (any que s'elimina el darrer brot protestant) i fins el 1818, només s'encausaren 104 casos a Girona (2006: 566-567).

En les darreres dècades del segle XVI i primeres del XVII, les dones mal vistes (bruixes, prostitutes o adúlteres) i la delinqüència (bandolers, lladres o usurers) s'introdueixen a Girona. El bisbe Arévalo de Zuazo aconseguí una ordre reial (1602) manant traslladar el prostíbul, llavors proper al convent del Carme i que, a més, era propietat d'un prevere i beneficiat de la Seu, ben lluny de qualsevol casa religiosa (a mínim 400 passes). Fou mogut a la riba esquerra, i suprimit el 1611 quan s'hi alçà el convent de Sant Francesc de Paula. El 1603 prohibia als eclesiàstics portar pedrenyal, llavors tan habitual i estès. El 1607 el bisbe Reart emetia un manament contra la bruixeria i les supersticions en general; i el 1614 i 1619 demanava pregàries públiques per extirpar el bandolerisme, bruixeries, robatoris a esglésies i altres vicis i desgràcies.

Les festes i les processons foren els aspectes més vistosos i pomposos de la religiositat contrareformista i barroca, el punt culminant de la participació ciutadana, organitzades per la catedral, el municipi, les parròquies, els convents i les confraries. De les festes del cicle pasqual destaca, a Sant Feliu, la representació en el Divendres Sant del *Davallament de la Creu*, escenificada pels preveres revestits, enmig d'un gran silenci i el rerafons del cor cantant. Seguidament sortia la processó del *Sant Enterrament*, amb la figura del Crist jacent posada dins el sepulcre. El Corpus s'ha-

via convertit en la manifestació més concorreguda de la ciutat, que barrejava en la seva processó elements religiosos, amb els representants propis de les parròquies, convents, gremis i confraries, i elements profans en la seva processó: bèsties fantàstiques i mitològiques (àligues, dracs, mulassa), gegants, joglars i músics. Al seu torn, els convents, les esglésies i les confraries anaren preparant, ordinàriament, pràctiques de pietat més devotes: l'exposició del Santíssim a Sant Feliu i el culte del Crist de la Sang tenia lloc cada divendres; el rosari, cada primer divendres de mes, a Sant Domènec; l'escapulari als convents del Carme i a la Mercè; el Cordó de Sant Francesc; el Via Crucis dels caputxins, o les Quaranta Hores per Carnestoltes als carmelites descalços i jesuïtes.

Les processons, ordinàries i extraordinàries, són el pal de paller per entendre les relacions entre els estaments religiosos, municipals i econòmics, per la concepció simbòlica que suposa el seu poder, i que es tradueix en qüestions de precedències privilegiades, pels recorreguts o pels elements que ostentaven. Hem comentat les del cicle pasqual, també hi ha les honorífiques, en honor dels sants patrons de la ciutat: sant Narcís, els Quatre Sants Màrtirs, o el cap de sant Feliu (Busquets, 1994: 603). Els permisos episcopals per celebrar processons se succeeixen amb rapidesa. Així s'arriba a un màxim i es toca sostre a la segona meitat del segle XVII; per exemple, en només dos mesos, de maig a juny de 1650, se'n realitzen dotze! El 1658 els dominics demanaren fer la del Roser, els carmelites la de Santa Creu i del Carme, i els franciscans la del Cordó i la del Loreto. El 1660 sabem que la confraria de Nostra Senyora i Sant

Julià, del gremi de botiguers, havia fet construir un misteri de la Pietat per la processó del Dijous Sant tan gran i pesant, i amb una creu tan alta, que els era impossible moure's amb facilitat pel barri del Mercadal. El 1665 s'ampliava el recorregut de la processó del Divendres Sant atesa la multitud de la comitiva.

Cal inserir un apunt sobre el culte a sant Narcís, instal·lat a l'església de Sant Feliu –a qui suplantà–, relacionat amb les fires i festes, que emergeix amb força en els segles XVI i XVII (Marquès, 2007). El 1589 se l'invocà davant el contagi de pesta, i se celebraren dues festes al sant, el 18 de març i el 29 d'octubre (fins el 1666). Llavors s'anà engrandint la seva llegenda i devoció, amb nombroses obres apològiques, que són en bona part fruit de la seva invocació i intervenció miraculosa dels setges de la ciutat de 1653 i 1684 (el “miracle de les mosques”), i del vot del poble nascut aleshores. El Concili Tarraconense de 1685 decretà festa de precepte a tot Catalunya pel 29 d'octubre, i el rei Carles II regalà una llàntia de plata al seu altar.

Les noves celebracions, festes i processons estan relacionades amb l'arribada de noves relíquies, les beatificacions i canonitzacions, les indulgències papals i episcopals a determinats sants, santes i verges, les romeries a santuaris propers (els veïns del carrer dels Canaders a Rocacorba, el 1627), els sínodes diocesans (1618), la benedicció del terme (de Sant Daniel al Monticalvari, 1682), i a les pregàries públiques per pal·liar la sequera i propiciar la pluja (o a la inversa), aturar o afavorir la guerra, frenar els estralls de les pestes o les plagues de llagosta. Vegem-ne algunes d'elles amb més detall.

Les beatificacions i canonitzacions de sant Ignasi de Loiola, santa Teresa i sant Francesc Xavier, a principis del segle XVII, foren promogudes i finançades per Martí d'A-gullana i la seva família, molt lluïdes i alabades, incloïen justes de cavallers, concursos poètics i desfilades (una amb la representació dels cinc continents on la Companyia de Jesús s'havia propagat). La festa de la Puríssima prengué un fort impuls amb la butlla papal el 1617, i a Girona tingué lloc una impressionant festa el 1619, "assolint –tal com diu Joan Busquets– el caràcter propi de la teatralitat barroca", emulant la processó de Corpus (1994: 605).

L'arribada de relíquies a Girona, procedents de llocs sants i centres de pelegrinatge, és només un reflex mínim d'un fenomen a escala global dins el món catòlic, sense posar mai en perill la supremacia dels màrtirs locals; els nouvinguts sants Grato i Eufrosina eren passejats al costat dels gironins. En tenim altres dos exemples: el 1638 la confraria de les Santes Anna i Marta dels hostalers i taverners del Carme reben les relíquies d'aquestes santes portades de Terra Santa; i el 1664 es veneren les relíquies de les santes Llúcia i Margarida a Santa Eulàlia Sacosta, portades de Roma per Joan Baptista Moret, jurista de Girona (ADG, Registre de Lletres).

Els resos públics i els actes de pietat multitudinaris tingueren una gran promoció, i deixen de tenir un caràcter excepcional per convertir-se en quasi habituals. El bisbe Arias Gallego fou l'únic bisbe que s'oposà a les rogatives per la pluja que acabaven submergint en aigua les creus o les celebracions del bisbetó a la catedral, com a manifestacions de la religiositat popular. És el bisbe Reart (1619) qui

estimula les pregàries per demanar pluja, i a partir d'ell els edictes al llarg del segle XVII se succeeixen frenèticament. Al seu torn, s'hi ajunten les reclamacions per la victòria, pau i quietud en els conflictes bèl·lics (en què la monarquia espanyola hi estava involucrada), coincidint amb els anys de més intensitat entre 1639 i 1657 i de 1684 a 1693), comptant amb l'exposició del Santíssim. I per últim, és important recordar el vot de dejuni general per la terrible epidèmia que va devastar la ciutat el 1650, celebrat, des de llavors, a la vigília de la processó de la Puríssima.

Les confraries, o sigui el vessant religiós, pietós i assistencial dels gremis, van patir una notable transformació degut a la crisi econòmica de la ciutat a la segona meitat del segle XVI; comportà l'escissió o divisió interna dels principals gremis del tèxtil i cuir, i de rebot va repercutir en l'entramat complex corporatiu i va crear agudes friccions i malestars. Els dies de més tensió tenien lloc per les festes dels sants patrons i en les processons. Per exemple, el 1567 cap dels ara divorciats calceters i sastres no volgué canviar de patró (sant Martí), ni les cavalcades, actes religiosos o balls, cosa que el 1569 s'hagueren de suspendre per evitar baralles i avalots. Un punt culminant de violència va ser la preparació de la processó de Corpus del 1610: sastres, calceters, teixidors de llana i lli i sabaters volien anar al davant, i els hortolans i mestres de cases es queixaren del perjudici que tenen (Castells, 1984: 97-98). La vitalitat o descoratjament econòmic d'un gremi queda reflectit en la confraria.

Sense ànims de ser exhaustius citarem algunes de les confraries. A l'església de Sant Feliu hi tenien cabuda les confraries de Sant Narcís (existent des de 1307) i la dels

Desemparats (1657). Als convents de Sant Francesc hi havia la Confraria de Sant Jordi de la noblesa del Principat i la de la Mare de Déu de l'Esclavitud; al de Sant Francesc de Paula la de Santa Magdalena; a Sant Domènec la del Roser; a la Mercè la de la Mare de Déu del Bon Succés (1622), la dels Sants Cosme, Damià i les Onze Mil Verges, i la dels Elois o argenters. Al convent del Carme hi havia les confraries de la Soledat, la dels Desemparats i la dels Terrissers (1581) i la dels Teixidors de llana i lli, sota l'advocació de la Mare de Déu de la Concepció (i que el 1610 separaria en dos). Al seu costat s'hi ubicava la capella i la confraria de la Puríssima Sang, fundada el 1569, vinculada al gremi de mercaders (Gay, 1992); la confraria atenia els condemnats a mort, i la seva processó per Setmana Santa era una de les frapants i emocionants, ja que s'hi passejaven flagel·lats i disciplinaris (amb prohibicions des de 1605 de fer-ho exclusivament dins aquesta processó). A Santa Susanna del Mercadal hi havia la confraria de la Verge i Sant Maurici o dels Tintorers. La capella de la Verge del Pilar de Pedret va ser erigida per la Confraria dels Saboners, prop dels forns de calç on treballaven. Una de les més tardanes és la confraria dels Dolors, instal·lada a Girona el 1687.

L'art i l'arquitectura: del classicisme al barroc del sis-cents

Josep M. Marquès ha destacat la poca incidència dels bisbes dels segles XVI i XVII en el mecenatge artístic, i en tot cas centrat en la catedral, i més interessats en la fundació de sufragis per les seves ànimes o per al sosteniment d'altres clergues (Marquès, 1998: 24). És per això que troba-

rem altres organismes promotors d'obres d'art i arquitectura al marge dels bisbes i del capítol catedralici, invertint grans quantitats de lliures en els contractes: les parròquies –i Sant Feliu n'acapara l'atenció absoluta–, els convents i monestirs, i sovint a través de les seves administracions, confraries i associacions, religioses i laiques. Els retaules i imatges d'aquest període han estat estudiats per Joaquim Garriga, Joan Bosch, Dora Santamaria i Gemma Domènech. La documentació –més que les obres, en un 98% desaparegudes amb la Guerra Civil i vistes en part a l'exposició *De Flandes a Itàlia*– posa en evidència el vigor del mercat artístic devot amb retaules i imatges de primer ordre, alhora que una marcada rivalitat entre els artistes catalans, flamencs o italians a la recerca de comandes. Ens referirem només a algunes d'elles, relacionades cronològicament, cosa que ens farà adonar d'un simptomàtic buit improductiu de més de 30 anys (entre 1640 i 1670).

Pere de Fontaines i Joan de Borgunya pintaren, per a Sant Feliu, el seu retaule major (1515-18). Pere Mates pintà per al mateix lloc, el Monument del Dijous Sant (1548), tres frontispicis (1550) i les imatges de sant Feliu i sant Narcís per uns ciris de la confraria de Sant Narcís (1556), i el retaule de l'església de Sant Nicolau (1552). El seu nét, Joan Mates, en realitzà el retaule de la capella de Santa Anna (1570-85). El fuster Joan Pujades i el pintor Benet Sanxes Galindo treballaran en retaule del Remei al convent del Carme (1585-86). Gabriel Rovira pintà i daurà el retaule de Sant Pere (1587), la portalada del Monument de Setmana Santa (1594 i 1598), i la dauradura del retaule de la confraria de Sant Narcís (1600-02), tot a Sant Feliu; seguiren les

pintures del retaule major de Sant Pere de Galligants (1602), i el retaule major per a l'església de la Pietat del Pont Major (1605). La competència directa l'exercí amb Joan Sanxes Galindo, que tenia el taller establert a la plaça davant Sant Feliu. De l'enorme producció al bisbat, a Girona només es coneix la pintura dels retaules per a les capelles de Sant Miquel del convent del Carme (1600) i de la Casa de la Ciutat (1611). L'escultor Felip Enric treballà moltíssim a la ciutat: les figures de sant Eloi, sant Joan Baptista i sant Andreu) per al retaule de Sant Eloi (1600) de la Mercè i la de Santa Escolàstica (1604) per a Sant Pere de Galligants; els retaules de Sant Joan –junt al fuster Bernat Roca– per a la Pietat del Pont Major (1603), pel Mercadal (1604) i per Sant Llàtzer (1612). El fuster Joan Massar i l'escultor Claudi Perret, executaren el retaule de l'Anunciació (1601), de Sant Domènec, daurat per Jaume Huguet II (1603). Onofre Fuster i Antoni Moret contractaran el retaule major (1612) del convent de Sant Francesc, i el 1626, en Moret el retaule major de Sant Martí Sacosta. Joan Boris contractà, el 1637, dos retaules per al convent de Sant Francesc: un de no identificat (pagat per Anna Caxas, vídua del notari Onofre Caxas) i el de Sant Diego (Ignasi Prats, ciutadà honrat de Girona). El fuster Josep Boris, fill de l'anterior, junt a l'escultor Francesc Generes, executaren el retaule de Sant Benet a Sant Pere de Galligants (1676). I aquest mateix Generes faria el retaule de la capella-confraria dels Desemparats de Sant Feliu (1677).

A principis del segle XVII, es completen dues esglésies amb façana-retaule que segueixen, segons ha dit Joaquim Garriga “la gramàtica de l'arquitectura clàssica” presa del

cèlebre tractat de G.B. Vignola *Regola delli cinque ordini d'architettura* (1562): Sant Feliu (1601-1610) i Sant Martí Sacosta (1606-1610), totes dues projectades per Llàtzer Cisterna, picapedrer del barri de Pedret, i que malauradament no tindran repercussió fora de Girona. A Sant Feliu s'enllaça perfectament el rosetó preexistent amb els dos pisos d'ordre corinti, mentre que els frontons i les fornícules buides creen un ritme còncav-convex molt ben travat. A Sant Martí, el relleu del sant tallant la capa i el pobre, esculpit pel francès Lluís Bonifaci el 1681, centra la composició enmig del frontó partit.

Al segle XVII s'inauguren una bona colla d'obres arquitectòniques religioses (al costat de les defensives i les públiques, endegades pel comú): l'església nova de Sant Josep dels carmelites descalços (1631, és avui l'Arxiu Històric Provincial), l'Hospital de la Misericòrdia (1637) i dos convents nous. Els enderrocs totals dels convents del Carme i de Santa Clara i de l'Hospital nou de Santa Caterina, situats fora muralla, i parcialment el de la Mercè, el 1654, per motius de seguretat bèl·lica, comportà la nova construcció a l'interior: el primer a la pujada de Sant Martí, i el segon prop del Mercadal, a l'esquerra de l'Onyar. Entre 1681 i 1693 els carmelites necessitaren fer acaptes diocesanes per reconstruir el seu convent. També a l'Hospital de Santa Caterina li tocà el rebre i s'enderrocà aquest mateix any. El nou hospital s'inicià el 1666, i el 1679 s'inaugurava per últim la capella.

El reguitzell de noves devocions (usurpant les velles) es tradueix, en primer lloc, amb la construcció de capelles i altars dins les esglésies ja existents, en segon lloc, amb nous

i petits edificis aïllats, i en tercer lloc, amb capelles privades. Als convents s'hi afegeixen capelles, altars i retaules en aquests anys: el de la Mare de Déu (1595), de l'Anunciació (1612) i Santa Rosa (1679) a Sant Domènec, la dels Desemparats (1646) al Carme, i la de la Passió i Mort (1665) a Sant Feliu, que sovint cristal·litzaran amb confraries.

Les esglésies i capelles de nova planta són les més usuals: la Verge Maria del Pilar, a Pedret, oratori primer fundat el 1502, després capella edificada el 1506 pel canonge Salvi Rupit, Joan Vicenç de Terrades, ciutadà, i Carles Tarradell, i consagrada el 1511. De 1588 a 1620 s'hi establiren els monjos agustins. La capella de Montcalvari i la de la Pietat, foramurs, alçada el 1537 per Pere Honrat, beneficiat de Viladassens; dominava la vall de Sant Daniel, i des d'allí s'hi beneïa el terme, fins que al segle XVIII s'hi bastí un fortí. Santa Maria dels Dolors va ser bastida el 1527 prop de Sant Martí Sacosta, i ampliada entre 1530 i 1550. A partir de 1687 s'hi erigeix la congregació dels Dolors. Santa Magdalena de Cugusac va ser construïda el 1557, i des de 1570 és la seu de la confraria de corredors de coll. Dins el terme de Sant Feliu s'hi bastiren una seguit de capelles: la de Sant Pere (1582 i derruïda el 1665) i la de Sant Pau (1627) estaven dins el cementiri; la de la Passió i Mort dins l'església (1665) i la de la Verge de Montserrat (1685) dins la parròquia. La capella de Sant Lluç de l'Estudi General, alçada el 1605 i amb un beneficiat personat que obté Francesc Pasqual, capellà major de Sant Feliu; el 1717 va ser tancada.

Les capelles privades, instal·lades dins les cases de la noblesa, d'ús particular, tot i que no massa generalitzades: tenim *només* 6 permisos episcopals d'oratoris o capelles

entre 1604 i 1610: dos per Sant Crist, dos del Roser, un sense advocació coneguda, i un a Sant Josep, a la de Santa Creu, la Mare de Déu i sant Josep. I tres més entre 1760 i 1776.

El segle XVIII

El Reformisme borbònic i l'episcopat

Tal com diu Josep M. Marquès, “los cambios que se registran en la Iglesia gerundense en el siglo XVIII afectan seguramente más al clero que a los fieles” (2003: 579). Un segle que es caracteritza per la clara imposició de bisbes no catalans, des de la monarquia i del regalisme dels Borbons (Jiménez, 1997). Tindrà efectes diversos: la castellanització de l'aparell burocràtic (i els intents de fer-ho per a tota la diòcesi; Busquets, 1975 i Puigvert, 1995), la introducció de la Il·lustració religiosa (característica de la Il·lustració del país, diferent de la francesa), però tingueren un gran interès per les reformes socials, econòmiques i religioses (Puigvert i Bada, 2000). A molts d'ells, sobretot els de la segona meitat del set-cents, se'ls ha qualificat de “funcionaris”, amb poca capacitat de decisió, amb obediència absoluta a l'autoritat reial, a favor de la política reformista borbònica. La mitra gironina continuava essent modesta econòmicament, estava a la cua en la percepció de rendes, malgrat haver progressat molt lentament: va passar de 120.000 rals de billó (1740), 150.000 (1770), a 180.000 (1790) (Hermann, 1988).

El segle XVIII és una centúria marcada per dos grans personatges i per dues guerres, en els extrems del període: en un hi ha Miquel Joan de Taverner i de Rubí, i a l'altre Tomàs

de Lorenzana. Són bisbes força coneguts i populars, fins i tot gaudeixen de bona premsa, mentre que els del centre han quedat eclipsats i en segon terme, esperant que algú es decideixi a emprendre una investigació profunda, i situar-los en el lloc corresponent; qui se'n recorda de Pere de Copons, Baltasar Bastero, Lorenzo Taranco, o Manuel Antonio Palmero?

La Guerra de Successió a Girona significarà la divisió, dins el sector eclesiàstic, de dos bàndols: els eclesiàstics rasos, a favor de l'arxiduc Carles, i el bisbe Joan Miquel de Taverner, el seu equip proper i familiars, profelipista declarat. El 1705, el bisbe s'hagué d'exiliar a Perpinyà on va rebre una pensió. El partit de l'arxiduc comptà, des de bon principi, amb un bon grup d'eclesiàstics col·laboradors, que difonien la causa, organitzaven el partit o participaven militarment. Per exemple, el 1706 es cridaren 110 religiosos regulars per defensar la muralla rera el convent de Sant Domènec, sota les ordres de l'abat de Sant Pere de Galligants. Finalment, Girona es va convertir a la causa felipista el 1711, amb homenatges dels jurats a Felip V, quan feia menys d'un any havien abraçat l'arxiduc, llavors retornà el bisbe. Entre les represàlies, Taverner es va dedicar a investigar aquests religiosos que havien participat en la conquesta bèl·lica, per castigar-los amb la suspensió de la llicència per celebrar missa, sota la greu acusació de 'sometents' i 'delinqüents' (Albareda, 1996).

Llavors Miquel Joan de Taverner va convertir-se en un dels homes forts del país, juntament als seus tres nebots molt ben posicionats: Francesc i Fèlix de Taverner eren abats de Sant Feliu de Girona i Breda, respectivament, i Josep de

Taverner era canonge de Barcelona, vicari general del seu oncle, n'esdevindria el seu successor en la mitra gironina. Un acte de la seva supremacia va ser la convocatòria a Girona del Concili Provincial celebrat, del 21 de juny al 7 d'octubre de 1711, com a bisbe més antic que era i en absència de l'arquebisbe Isidre Bertran, expulsat per Felip V per haver estat nomenat per l'arxiduc (Marquès, 1998).

Els seus interessos polítics, les pretensions dogmàtiques o el sotmetiment reial no exclouen ni desmereixen una profunda missió pastoral, sinó tot el contrari, insisteixen en aquests temes, i així també ho demostren els seus successors. Miquel Joan de Taverner va establir les conferències morals per al clergat el 1717 (Puigvert, 2000). Josep Taverner d'Ardena va desenvolupar dues intenses visites pastorals per la diòcesi (1720 i 1721) de les quals en sorgiren dos impresos normatius cabdals: l'*Edictum de vita et honestate clericorum* (1722) i la *Instrucció pastoral per lo bon govern de las parroquias del bisbat de Gerona* (1725); però topà amb el capítol per intentar introduir la butlla *Apostolici ministerii* sobre la vida dels preveres. En el curt mandat de Pere de Copons (1726-28) fa una rigorosa visita pastoral, on denuncia obertament l'absentisme dels rectors i capellans, i introdueix els secretaris de cambra i de visita. Baltasar Bastero (1728-45) va editar el ritual diocesà actualitzat (1736 i 1737), va potenciar les conferències mensuals, fundà una casa d'exercicis espirituals dins el col·legi dels jesuïtes, tot per la formació sacerdotal, i ho edità en els dos volums *El párroco en su ministerio* (1729 i 1737). Lorenzo Taranco (1745-56) aconseguí una concòrdia amb el capítol sobre la pretensió dels canonges a tenir jutges adjunts

del seu gremi en les causes pròpies, els càrrecs de secretari de cambra i majordom els reservà a membres del seu entorn castellà, però mantingué el vicari general català, i traslladà massivament els rectors per mitjà de concurs. Manuel Antonio Palmero (1756-74) va promoure el catecisme, les missions populars, va reorganitzar els estudis del seminari (1773) traslladant-lo a la casa que els jesuïtes havien abandonat després de la seva expulsió, i va fundar la Casa de la Misericòrdia (després hospici general).

El següent fou Tomàs de Lorenzana i Butrón (1775-96), d'origen lleonès, el bisbe 'estrella' del segle XVIII gironí. Era un "bon funcionari", "gestor qualificat", segons Josep M. Marquès, o si li volem dir "bisbe il·lustrat", amb enormes virtuts que saber aprofitar en benefici de la ciutat i diòcesi (Marquès, 2000b). Va celebrar concursos parroquials i sínodes diocesans cada any, i visites pastorals en tres ocasions (1776-77, 1779-81 i 1789-93). Va potenciar les conferències morals mensuals i els estudis del seminari, va crear noves parròquies, i va aplicar el pla beneficiar que redotava els beneficis incongrus. Se'l coneix per haver portat a terme almenys quatre accions extraordinàries. Primer, el 1777 va recolzar la creació d'una *Societat Econòmica d'Amics del País* impulsada per Pere Lliura i Jaume Oliveras, seguint les recomanacions del comte de Campomanes, per modernitzar la ciutat, i que fracassà estrepitosament per desídia del comú. Segon, va continuar i donar forma a l'Hospici –amb l'ajuda de l'Ajuntament i la transferència de fons de la Pia Almoïna i de la casa de Misericòrdia–, amb una doble finalitat: recollir els expòsits i els pobres de la regió i fer-los disciplinar treballant en l'elaboració de draps (Borrell,

2002). Tercer, la creació de l'Escola de Dibuix, en col·laboració amb l'Ajuntament (1790). I quart, la nova edició del ritual diocesà (1788).

L'ensenyament, l'expulsió dels jesuïtes i el Seminari

El 1718 Felip V va refundre les universitats catalanes en una de sola (Cervera) i en va abolir la resta, inclòs l'Estudi General de Girona. El Seminari i alguns convents podien suplir aquesta manca i crear nous espais d'ensenyament (primari, secundari i superior), tot i ser amonestats per realitzar activitats acadèmiques que no li eren pròpies. Són coneguts els casos dels jesuïtes (que promogueren l'ensenyament de primeres lletres, i la llatinitat: gramàtica, retòrica i filosofia) i dels franciscans (que tenien l'Acadèmia de Sant Tomàs, i Francesc Isern, autor d'un *Compendi breu de les quatre regles generals de l'aritmètica pràctica*, ca. 1759). I també el treball d'intel·lectuals eclesiàstics, Antoni Fàbrega, prior del convent de Sant Agustí; el filòleg i gramàtic Antoni de Bastero, germà del bisbe, i el canonge Francesc Xavier Dorca, o d'altres més populars, com Baldiri Reixach (1703-1771), rector d'Ollers, que publicà a Girona el 1749 la primera edició de la *Instrucció per l'ensenyament de minyons*, amb notable èxit; aquest llibre és un doble indicador de l'impuls per un ensenyament primari digne i eficaç, i de la viva lingüística de la llengua catalana malgrat la pressió castellanitzadora del règim borbònic (Sales, 1989: 437-438).

El Seminari centrava les vocacions eclesiàstiques de la diòcesi, i es va convertir en el centre d'estudis més important en desaparèixer la Universitat. L'expulsió dels jesuïtes de Girona i d'Espanya, l'abril de 1767, promulgada per Car-

les III, va significar el final de la seva influència religiosa i social en l'àmbit ciutadà. Es creu que el bisbe Palmero i el capítol estaven en contra de la companyia, pel poder que havien assolit i que erosionava el seu. Les seves rendes i els béns foren venudes en subhasta pública el 1777. A partir de llavors el Seminari s'instal·là a les antigues dependències dels jesuïtes, i Palmero el va reorganitzar, amb un centre d'estudis (que incloïa càtedres de teologia escolàstica, filosofia, retòrica i llatí), les conferències de Moral i el seminari d'ordenants (amb 4 sacerdots directors). Lorenzana hi afegí dues càtedres més de filosofia. Les classes foren interrompudes a causa de la Guerra Gran (maig de 1794 a octubre de 1795), i l'edifici serví de caserna. Immediatament després, Lorenzana aprofità per recopilar la normativa vigent en unes Constitucions, amb els horaris i el règim de vida. Entre els professors va destacar Cirus Valls, que regí la càtedra de retòrica (1769-1791), i edità una obra per a la promoció dels estudis llatins i les belles arts.

La societat i la religiositat popular

La guerra de Successió i els setges a la ciutat (1710-1712) sembla que tingueren greus repercussions religioses en el poble, tant a curt com a llarg termini. S'havien deixat de practicar els sagraments, s'havien relaxat els costums religiosos i introduït alguns canvis. Tenim diferents exemples: el 1732 s'instituí a Girona –segons llegim en un opuscle– una “Milicia Angélica cuya divisa es el cingulo del Angélico Doctor Santo Thomas de Aquino: fundada en el Convento de Predicadores para conservación, y recuperación de la inestimable virtud de la castidad, y triunfos de

los insultos de la carne, y vicios compañeros de la lujuria” (Seminari Diocesà). Fins després de 1739 no es reprengué la processó per la vuitada de Corpus, on “el abad –de Sant Pere de Galligants– que presidiendo su comunidad, por no introducirse en litigios, ha tomado el medio de que el señor prior del monasterio lleve revestido de presente el Sacramento, y el abad va con sus hábitos corales” (Zaragoza, 1998: 210). La moral pública i privada continuava essent controlada, més que mai, per l’Església, que adoptava una actitud de solidaritat o de repressió segons els casos i moments. Anava dirigida als pobres, orfes i captaires (una població nombrosíssima que intentaren reconduir a través de la xarxa assistencial: la Pia Almoïna, la Casa de la Misericòrdia, l’Hospital de Santa Caterina i l’Hospici) i a les prostitutes (i en certa manera tolerat pels clergues mateixos per la seva ‘utilitat social’). En els darrers anys de vida del bisbe Lorenzana, decebut i pessimista, es queixava amb contundència sobre “la relajación de costumbres que como un torrente espantoso se va estendiendo a todas las clases del estado” i “el libertinaje y disolución que va cundiendo por todas partes” (Marquès, 2000b: 63).

En aquest segle van continuar essent lluïdes les festes i les processons de Corpus i de la Puríssima Concepció. L’Ajuntament havia de garantir l’ordre, gravetat i seriositat de les funcions: dos regidors inspeccionaven els carrers del recorregut i en promovien l’agençament, la neteja i l’engalanament, i prohibien les burles als portadors dels gegants i capgrossos. Però ja a la segona meitat de segle la situació començava a canviar. Es van unir els esforços de l’administració municipal i de l’episcopat per tal de reduir el

nombre excessiu de confraries i festes (un cens de l'Ajuntament de 1771 comptava solament 32 festes menors, 13 de les quals eren organitzades per les confraries i 19 pels gremis), per reduir la despesa extraordinària i supèrflua de les confraries, i en paraules de Joaquim M. Puigvert “adequar-les a un major control de les autoritats civils i a una religiositat menys barroca i festiva, més austera i interioritzada” (2001: 177). El nou calendari festiu, simplificat i centrat en el diumenge, cada cop més institucionalitzat i homogeni, havia de ser respectat; així el bisbe Lorenzana s'oposà categòricament, el 1778, a la possibilitat de deixar de treballar en dies festius. En moments puntuals sorgien friccions entre l'Església i l'Ajuntament, demostració que les relacions no sempre eren fluïdes: el 1727 un soldat de lleua es refugià en una església, i quan l'Ajuntament el volia treure no aconseguí el permís del vicari general; i el 1764 l'Ajuntament volgué exercir l'ús privat sobre la capella de la Verge del Loreto pertanyent al convent de Sant Francesc, tancant la porta durant la missa de Nadal amb l'ajuda d'un gentada enfurismada (Alberch i Quer, 2001: 88-91).

El culte a sant Narcís i les fires comercials que se'n celebraven en els vuit dies següents van experimentar una notable volada a la segona meitat del segle XVIII. El bisbe Lorenzana va canalitzar la devoció popular d'aquest sant amb la construcció d'una capella, mentre altres eclesiàstics erudits intentaven restaurar la figura de Sant Feliu (per exemple, el canonge Dorca escrigué les *Memórias y noticias para la historia de San Félix mártir Gerundense, llamado el Africano que publica don José de Vega, y Sentmenat en obsequio del santo*, el 1798). L'adoració a sant Narcís s'ha

de relacionar amb l'arribada massiva de relíquies, degut a la descoberta de noves catacumbes romanes, al tragí frenètic de la modes devocionals, dels viatges a llocs sants, o de la compra i venda de segona mà; per fer-nos una idea, tan sols una sola persona, el gironí Martí de Carles va proveir-ne 33 el 1784.

Les festes públiques protagonitzades per la monarquia borbònica van adquirir un fort i definitiu patrocini, favor i influència degut a la seva política regalista, i van prendre una funció honorífica i enaltidora de la corona. En són les visites reials a Girona dels infants Carles i Felip de Borbó Farnesio –novembre de 1731 i març de 1742–, on l'Església participava, amb el municipi i els gremis, dels actes lúdics i religiosos, de la benvinguda, processó i missa solemne a la catedral. Un altre són les proclamacions dels nous monarques (Lluís I, març de 1724, Ferran VI l'octubre de 1746 i la de Carles IV, el febrer de 1789), els precés públics pels bons natalicis o gestacions (1771 i 1783), les victòries militars (les conquestes de Messina el 28 de març i de Siracusa l'11 de juliol de 1735, i la pau amb Anglaterra el 1783), o l'alliberament de captius cristians (l'arribada a Girona de 236 presos provinents de Tunis).

L'art i l'arquitectura: entre el barroc i l'acadèmia

Immediatament després de l'acabament de la Guerra de Successió, la renovació artística i arquitectònica en l'àmbit religiós mostra símptomes evidents de la revifalla demogràfica i econòmica de la ciutat, al costat de les obres urbanístiques, hidràuliques o civils (Domènech, 2001). El dinamisme de l'Església gironina del set-cents (entengui's bisbes,

capítol, beneficiats, convents i monestirs, i com no, congregacions i confraries) provoca una demanda creixent dels oficis de la construcció, de fusters, argenters o teixidors: es construeixen nous temples i s'amplien i renoven els convents, es fabriquen noves peces d'orfebreria de plata o s'amplia la varietat de robes litúrgiques de vestir amb colors, tècniques i estils diversos. El 1710, el fuster Joan Torras renovava el retaule de Sant Tomàs d'Aquino, a Sant Domènec, mentre que les caputxines prenen un llegat per daurar el retaule del seu convent el mateix any, i inauguraven la capella de la seva infermeria (1717). El 1711 es beneïen les capelles reconstruïdes del palau episcopal, destruïda en el setge de la ciutat, i la de Santa Maria de les Ermites, promoguda pels caputxins, en un bastió de la muralla. El 1722, Josep Cortada feia el retaule de la Immaculada a Sant Francesc, i el 1722-1730, Agustí Sala el retaule de la Puríssima Sang.

Després de la clausura de la capella de Sant Lluç a l'Estudi General (1717), els beneficiats de la catedral buscaren un nou emplaçament. Trobaren un solar davant el portal de Sobreportes (1724) i edificaren una església de nova planta (1725-29), amb els permís del bisbe Josep de Taverner, de l'abat i capítol de Sant Feliu i dels jurats de la ciutat. Les obres foren dirigides pel mestre de cases gironí Simeó Ferrer. S'hi fabricà un magnífic retaule major per Jacint Morató (amb un panell central *Aparició de la Verge a sant Lluç* que hem vist recentment a l'exposició *Alba daurada*, al Museu d'Art, localitzat per Teresa Avellí, 2003). Amb l'erecció de la confraria dels Dolors (1687), i l'augment de la seva importància devocional dins la ciutat, es fa necessari un nou espai

més ampli i còmode. El 1732 és iniciat el nou temple i la primera missa inaugural és el 1743. El seu cambril és construït el 1748 per Agustí Soriano, el 1818 en Joan C. Panyó la restauraria. El mateix Soriano realitzaria, el 1739, l'ampliació i remodelació de l'Hospital de Santa Caterina.

Els monestirs i convents també portaren a terme una activitat important, transformant-se en bona part: el dels Carmelites Calçats (1726-35), dels Dominics (1731), dels Carmelites Descalços (1735), de Sant Francesc (el 1739 es firma la reforma i ampliació), de les Beates (1759) i el de Sant Agustí (1763). L'església de Sant Antoni de Pàdua dels caputxins seria beneïda el 1734 i el convent seria construït de nou, al carrer de la Força (1753-74). El 1766 una disposició reial de Carles III manava separar el monestir de les Bernardes respecte a la parroquial de Santa Susanna i bastir una nova església. El 1770 es beneïa el temple, llavors anomenat Santa Maria de Cadins. Tot això fou possible per la florent comunitat a les vocacions, a les famílies adinerades i a les inversions en objectes preciosos pel culte (per exemple, el reliquiari de plata de Sant Bernat).

Sota els auspicis del bisbe Lorenzana i amb la col·laboració de l'arquitecte Ventura Rodríguez, s'emprenen un seguit d'obres que reflecteixen els gustos artístics vigents. L'arquitectura il·lustrada i academicista madrilenya té cabuda en una ciutat secundària (Girona), reorganitzant racionalment la trama urbana, i projectant uns edificis (la Casa de la Misericòrdia, l'Hospici, la capella de Sant Narcís i el retaule dels Dolors) dins un estil neoclàssic de ressons barroques (Ripoll, 2005: 158-159). L'Hospici (actual Casa de Cultura) va ser construït entre 1775 i 1796, seguint un

projecte d'Ignasi Albrador i Narcís Soriano que ampliava el primer edifici de la Casa de la Misericòrdia, amb alguns retocs estructurals de Ventura Rodríguez. Segueix una tipologia ja coneguda: la planta quadrangular i organitzada al voltant de patis centrals. La capella de Sant Narcís, es va aixecar entre 1782 i 1793, al costat nord de l'església de Sant Feliu, on hi havia hagut un claustre gòtic. També comptà amb les ajudes del consistori i d'alguns nobles particulars (Cruïlles, Sarriera o Comte de Solterra). Disposem d'una pintura (a la biblioteca pública de la Casa de Cultura) en què el bisbe mostra la traça de la capella. La planta és allargassada, amb la successió de tres espais el·líptics molt dinàmics. L'altar-baldaquí a la italiana és fet de jaspi i dissenyat per l'escultor i acadèmic Joan Enric, i les seves voltes són pintades per Manuel Tremulles i Joan Carles Panyó. Va sufragar una Escola de Dibuix (1790), petició que ja havia formulat l'Ajuntament el 1780, per tal de formar en el dibuix els artesans de la ciutat (argenteres, escultors, arquitectes, pintors), i va cridar Panyó com a director.

Conclusions

Per acabar, i a tall de conclusió, podem dir que l'Església gironina és una "institució orgànica", viva, en el sentit que es mou, evoluciona i es transforma al llarg d'aquests llargs segles de l'època moderna, però també inestable i fràgil, que ha buscat constantment mecanismes i vies de posicionament i reconeixement social de legitimitació, no només dins l'àmbit religiós. Gaudeix d'un "poder legal" (tal com s'ha volgut recollir en el títol general del cicle de conferèn-

cies) però, parcel·lat i fragmentat en diferents esferes (mitra, capítol, ordes, parròquies, obreries, confraries). Aquesta divisió comporta competència i desgast, però també col·laboració i exigència, que augmenta o disminueix si tenim en compte la presència del poder civil. La processó es convertirà en una representació simbòlica dels estaments representatius de la societat gironina.

És a través del cap visible de l'Església a Girona, el bisbe, que hem trobat les ingerències del poder polític estatal. La missió pastoral de tots ells, sotmesa a les exigències monàrquiques i a les pressions papals, serà l'objectiu fonamental a aconseguir. Avaluat, per exemple, l'impacte del Concili de Trento a llarg termini en una ciutat com Girona, tot i ser relativament petita (en habitants i parròquies) i en molts aspectes rurals, tot i tenir dins mateix les institucions que la promouen, és difícil i complex, i malgrat els estudis de Joan Busquets i Josep M. Marquès, li resten encara força llacunes i interpretacions.

Les mostres continuades de devoció pública, l'assistència massiva als actes, la parafernàlia barroca i la seva forma enlluernadora, han estat anomenades pels historiadors actes de "catolicisme social" i de "religiositat popular", cosa que denota i posa en evidència un substrat totalment superficial i buit de fons (Busquets, 1994: 607-608). En tot cas, totes aquestes manifestacions de vitalitat religiosa no són més que mostres de la nova cristianització o recristianització imposades per un grup social dominant, des de dalt, l'Església.

Bibliografia

- ALBAREDA, Joaquim, “Girona durant la guerra de Successió”, dins COSTA, Lluís *et alii.*: *Història de Girona*, Girona: Ateneu d’Acció Cultural, 1996, p. 214-220.
- ALBERCH, Ramon i QUER, Josep, *La Girona del set-cents. Els límits d’una transformació (1700-1792)*, Girona: Ajuntament de Girona i Diputació de Girona [Quaderns d’Història de Girona], 2001.
- AVELLÍ, Teresa, “Un testimoni fins ara oblidat: el retaule major de l’església de Sant Lluc de Girona. Obra de Jacint Morató Soler”, *Butlletí dels Manaies de Girona*, 2003.
- BADA, Joan, “L’episcopat il·lustrat a la Catalunya de la segona meitat del segle XVIII”, dins PUIGVERT, J.M. (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000, p.149-169.
- BOADAS, Joan, *Girona després de la guerra de Successió. Riquesa i estructura social al primer quart del segle XVIII*, Girona: Institut d’Estudis Gironins, 1986.
- BORRELL, Miquel, *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*, Cabrera de Mar: Galerada i Centre d’Estudis Selvatans, 2002.
- BOSCH, Joan i GARRIGA, Joaquim (dirs.), *De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura catalana del segle XVI: el Bisbat de Girona*, Girona: Museu d’Art, 1998-1999.
- BUENO, Santiago, *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media. La diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV*, Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000.
- BUSQUETS, Joan, *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat i Ajuntament de Girona, 1994.
- BUSQUETS, Joan, “Els Llibres parroquials i la llengua catalana. Nota històrica”, *Butlletí de l’Església de Girona*, 1975, 245-250.

- CALZADA, Josep, *Sant Pere de Galligans: la història i el monument*, Girona: Diputació, 1983.
- CASTELLS, Narcís, “Oficis i gremis a la Girona moderna”, dins ALBERCH, Ramon, *Gremis i oficis a Girona*, Girona: Ajuntament de Girona, 1984, p. 71-105.
- CLARA, Josep i MARQUÈS, Josep M., *Sant Feliu de Girona*, Girona: Parròquia de Sant Feliu [Col·lecció Sant Feliu, 12], 1992.
- CLARA, Josep, “Un cens desconegut del bisbat de Girona (1598)”, *Quaderns de La Selva*, 12 (2000), p. 173-184.
- DOMÈNECH, Gemma, *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833. Ofici i confraria. Mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona*, Girona: Institut d’Estudis Gironins, 2001.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, *Felipe II y el clero secular. La aplicación del concilio de Trento*, Madrid: Sociedad Estatal para la Commemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000.
- GAY, Josep Víctor, “Dues confraries: ‘la Sanch’ de Perpinyà i ‘la Sang’ de Girona”, *Revista de Girona*, núm. 151 (març-abril 1992), p. 40-43.
- HERMANN, Christian, *L’Église d’Espagne sous le Patronage Royal 1476-1834*, Madrid: Casa de Velázquez, 1988.
- JIMÉNEZ, Montserrat, “Els bisbes de Girona i la nacionalitat catalana (segle XVIII)”, *Revista de Girona*, núm. 181 (març-abril 1997), p. 36-40.
- MARQUÈS, Josep M., “El Concili tarraconense de 1717”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, xxxix (1998), p. 217-233.
- MARQUÈS, Josep M., “El Seminari de Girona, de 1600 a 1936”, dins *Dominus Vobiscum. Història i vida del Seminari de Girona*, Girona: 2003, p. 7-29.
- MARQUÈS, Josep M., “La Iglesia de Gerona”, dins *Historia de las Diócesis Españolas. 2. Barcelona, Terrassa, Sant Feliu de Llobregat, Gerona*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2006, p. 463-683.

- MARQUÈS, Josep M., “Sant Feliu versus Sant Narcís”, *Revista de Girona*, núm. 240 (gener-febrer 2007), p. 79-86.
- MARQUÈS, Josep M., *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000a.
- MARQUÈS, Josep M., “Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor (1775-1796)”, dins PUIGVERT, J. M. (ed.): *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000b, p. 11-87.
- MIRAMBELL, Enric, “Les Religioses bernardes al Gironès”, *Revista de Girona*, núm. 155 (novembre-desembre 1992), p. 60-67.
- PELAYO, Javier A., “Morir a la Girona de la Il·lustració. La funerària canonical i les actituds dels canonges de la catedral davant la mort”, dins *Girona a l'època de la Il·lustració*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, p. 5-112 [Quaderns del Cercle, 17], 2001.
- PUIGVERT, Joaquim M., “Església, cultura i llengua a la societat catalana del setcents”, dins BALSALOBRE, Pep i GRATACÓS, Josep (eds.): *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona: Quaderns Crema, 1995, p. 245-286.
- PUIGVERT, Joaquim M., “L'Episcopat i la formació del baix clergat al segle XVIII. L'exemple de les conferències eclesiàstiques del bisbat de Girona”, dins PUIGVERT, J. M. (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic: Eumo Editorial, 2000, p. 89-132.
- PUIGVERT, Joaquim M., *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*. Vic: Eumo Editorial, 2001.
- RIPOLL, Ramon, *L'arquitecte, l'arquitectura i la ciutat: Girona. 1760-1835*, Barcelona: PAM, 2005.
- SALES, Núria, *Els segles de la decadència. Segles XVI-XVIII. Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1989, vol. IV.
- SANTAMARIA, Dora, *L'Art a Girona 1600-1615. Recerca documental i estudi analític*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1989, Tesina de llicenciatura inèdita.

- SOLÀ, Xavier, “La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1585-1800)”, Girona: Universitat de Girona, 2005, tesi doctoral inèdita. També a www.tdcat.cesca.es
- TORRES, Xavier, *La Guerra dels Segadors*, Lleida: Eumo Editorial i Pagès Editors, 2006.
- ZARAGOZA, Ernest, “Notícies històriques dels monestirs de Galligants, Fluvià i Cruïlles”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXIX (1998), p. 199-215.
- ZARAGOZA, Ernest, *Història de la Congregació Benedictina claustral Tarraconense (1215-1835)*, Barcelona: PAM, 2004.